

NÓBIK ATTILA

A Pauer–Felméri-vita. Egy elfelejtett fejezet a magyar neveléstudomány korai történetéből

Pukánszky Bélának meghatározó szerepe volt az első kolozsvári pedagógiaprofesszor, Felméri Lajos újrafelfedezésében (Pukánszky, 1999, 2002), illetve annak feltérképezésében, hogy a professzornak milyen jelentősége volt egy új gyermekszemlélet korai recepciójában a dualizmus kori Magyarországon.

Jelen tanulmányban, építve a korábbi kutatásokra, azt a kutatás számára korábban nem ismert, vitát mutatom be, amely Felméri legfontosabb művének, *A neveléstudomány kézikönyve* (Felméri, 1890) című munkának a fogadtatása körül zajlott 1891-ben. A tanulmány röviden kitér a vita főszereplőire, majd a kötet fogadtatására, végül pedig elemzi magát a vitát, amely Pauer Imre és Felméri között zajlott a Budapesti Szemle hasábjain.

A vita főszereplői

A vita egyik főszereplője Pauer Imre volt, aki 1845. április 16-án született Vácott. 1860-ban premontrei szerzetes lett, majd a pesti egyetemen szerzett filozófia, matematika és fizika szakos oklevelet 1866-ban. 1868-tól a szombathelyi főgimnázium igazgatója, majd a pozsonyi jogakadémia filozófiatanára volt. 1886-ban nyert kinevezést a budapesti egyetemre mint a filozófia tanára, majd 1888-tól pedagógiai tárgyak oktatására is jogosított. A magyar filozófiai gondolkodás jelentős alakja volt, sikeres tudós. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt, majd 1889-től a II. osztály titkára 1914-ig. Tudományszervezői tevékenységének szintén fontos terepe az első professzionális filozófiai folyóirat, az Atheneum, amelynek szerkesztője volt 1914-ig. Számos kötet szerzője és könyvsorozat szerkesztője volt. 1916-ban nyugdíjba vonult, 1930-ban hunyt el Vácott. A filozófia mellett foglalkoztatták a pedagógia és a lélektan kérdései, több publikációja jelent meg ezen a területen.

A vita másik szereplője, a Pauer által megtámadott Felméri Lajos 1840. szeptember 29-én született Székelyudvarhelyen. Tanulmányait az udvarhelyi református kollégiumban végezte, majd 1862-ben Sárospatakon folytatta. A pesti teológián és egyetemen filozófiát és teológiát hallgatott. 1866-ban Angliában, 1867-ben pedig Skóciában tett tanulmányutat. Ez utóbbiról Úti levelek Skóciából címmel jelentetett meg könyvet 1870-ben. Szintén 1867-ben jutott el Franciaországba, Svájcba, Itáliába és Németországba. 1868-ban hívták meg Sárospatakra, először mint rendkívüli, majd egy év múlva már mint rendes tanárt. 1872-ben kinevezést nyert a frissen felállítandó kolozsvári egyetem pedagógiai tanszékére. Egyike volt az egyetem alapító professzorainak, meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy – számos társához hasonlóan – az egyetemi katedrát bölcsészdoktori cím megszerzése nélkül kapta meg (Gausz, Toth & Vajda, 2022, pp. 70–71.). Egyetemi díszdoktori avatására csak 1880-ban került sor.

Élénk publikációs tevékenységet fejtett ki, publikációinak többsége különböző lapokban jelent meg, de több könyvet is publikált. Meg kell ugyanakkor említeni, hogy sikerei ellenére a tudományos közélet nem fogadta be. Pauerrel ellentétben nem lett például az Akadémia tagja.¹

Aktív tagja volt az egyetemi életnek és közéletnek. Előadásaiban elsősorban a neveléstudomány, a didaktika, a neveléstörténet és a pszichológia kérdéseit járta körbe. Tartott filozófiai tartalmú előadásokat, valamint rendszeresen hirdetett friss tapasztalataihoz kapcsolódó kurzusokat. A Kolozsvárott szokásos módon tanított a tanárképzésben is. Tagja és egy ideig elnöke is volt az egyetem mellett működő középiskolai tanárvizsgáló bizottságnak (Vajda, 2022). A tanárképzésben országosan is fontos szerepet játszott, hiszen az országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság tagja és elnöke (1882–1887) is volt.

Egyetemi tisztségei közül ki kell emelni, hogy 1882/83-ban dékánja, 1883/84-ben prodeánja volt a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karnak. Az 1894/95-ös tanévre az egyetem rektorának választották, de a tisztséget nem tudta elfoglalni. 1894. május 22-én hunyt el.

A két tudós életútja tehát, bár mutatott hasonlóságokat, összességében mégis számos elemében különbözött. Pauer Imre a később említendő botránya ellenére összességében megbecsült, sikeres tudósi karriert tudhatott magáénak, Magyarország akkor legnagyobb presztízsű egyetemének egyetemi tanára, az Akadémia befolyásos tisztviselője, ismert és elismert tudományszervező volt. Pauer pályafutása szorosan kapcsolódott a dualizmus kori katolikus szellemi

¹ Az MTA tagajánlásait tartalmazó kötetek szerint Felmérit összesen 4 alkalommal jelölték levelező tagnak. 1883-ban és 1884-ben Brassai Sámuel, 1885-ben Brassai mellett Kerkapolyi Károly ajánlotta, míg 1890-ben Schvarcz Gyula.

közélethez. Felméri azonban protestáns szellemi közegeből érkezve, protestáns szellemű egyetemen lett professzor. Pedagógiája sok tekintetben szakított a korszak németes orientációjú pedagógiájával, és új területek felé nyitott utakat (Németh & Pukánszky, 1997). Bár a szellemi közéletben és a tanárképzésben országosan ismert szereplő volt, a tudományos sikerek lényegében elkerülték.

A neveléstudomány kézikönyve fogadtatása

Felméri Lajos fő műve, *A neveléstudomány kézikönyve* 1890-ben jelent meg. A könyv a megjelenése után hamar intenzív sajtóvisszhangot váltott ki (Nóbik, 2023). Az ismertetések, méltatások jelentős része közéleti, politikai lapokban jelent meg. A könyvet úgy ünnepelték, mint amely megteremtette a magyar szellemű neveléstudományt. Számos recenzió említette pozitívként, hogy Felméri a szokásos német források helyett angol és francia szerzőkre támaszkodott műve megírásakor: a stílus újdonsága, elevensége ugyancsak visszatérő eleme volt az ismertetéseknek. A második kiadás ismertetései és kritikái pedig kiemelték a tényt, hogy Felméri nem csupán újrapublikálta, hanem több helyen javította, átdolgozta munkáját.

Ugyanakkor feltűnő, hogy miközben a sajtóban megjelenő kritikák alapvetően pozitívak voltak, a szakmai elismerés elmaradt, sőt a szaksajtóban megjelenő érdemi recenziók meglehetősen negatívan írtak a könyvről. A stílust még az általában dicsérő kritikák egy része is szóvá tette. Szintén kritikus pontként merül fel az induktív kérdés. Felméri a munka előszavában úgy fogalmazott: „Talán nem mondok nagyot, ha azt állítom, hogy a nevelés elmélete, mint inductív tudomány, most szólal meg először magyar nyelven.” (Felméri, 1890, p. VI.) Komoly felvetésként jelent meg a szakmai kritikákban, hogy lehet-e egyáltalán induktív jellegű a pedagógia, vagy az szükségszerűen legalább részben deduktív tudomány. Volt olyan kritika, amely felvetette, hogy a szerző nem használta az akkor már létező magyar nyelvű irodalmakat.

Bár a recepciótörténet ennél részletesebb ismertetése² szétfeszítené a tanulmány kereteit, annyit érdemes megemlíteni, hogy *A neveléstudomány kézikönyve* iránti fokozott érdeklődés gyorsan alábbhagyott, a megjelenést követő években a szakmai kritikák és a hivatkozások is elmaradtak.

² A részletesebb bemutatást lásd: Nóbik, 2023.

A vita

A könyvvel kapcsolatban a legkomolyabb és legélesebb kritikát Pauer Imre fogalmazta meg a Budapesti Szemle hasábjain (Pauer, 1891a). A cikk vitává azzal vált, hogy az első írásra Felméri válaszcikket (Felméri, 1891) írt, amire Pauer is reagálhatott (Pauer, 1891b). Az újság ezután lezárta a vitát.

Vitaindító cikkének elején Pauer gúnyos hangnemben reflektált a sajtóvisszhangra. „Alig hogy megjelent, nyomban rá elkezdett dolgozni a nagy apparátus és nem volt lap, mely a maga módja szerint és rendelkezésére álló eszközeivel ne járult volna a nagy irodalmi esemény dicsőítéséhez – s alig hiányzott egyéb, mint hogy a mű címlapját omnibuszokon és lóvasúton is kifüggeszszék, avagy hogy fogadott hordárok körmenetben körülhordozzák. Csak a végeredmény nem felelt meg a közvárakozásnak.” (Pauer, 1891a, p. 458.) A cikkekre végig jellemző gúnyos hangvétel mellett is megfogalmazott számos valóban találó kritikai észrevétel. Az egyik kritikai pont a nyelvhasználat kérdése, ami más kritikusoknál is felmerült.

„A mit Felméri a maga fejétől mond, az mind csak üres phrasis; a milyen talán helyén lehet tárczacikkekben – de tudományos kézikönyvben, a melynek egyik fő és elengedhetetlen kelléke, hogy szabatos és a mennyire lehet exact meghatározásokkal dolgozzék – semmi esetre sincs helyén.” (Pauer, 1891, p. 463.)

Pauer számos idézettel illusztrálta a stílust érintő kifogásait. Szintén hosszasan mutatta be Felmérinek a természettudományokkal kapcsolatos álláspontját, idézve azokat a szöveghelyeket, ahol Felméri a természettudományokat és a demokráciát egyszerre kárhoztatta. De szintén számos idézettel bírálta Felméri túlzóan képies és ezért tudománytalan megfogalmazásait, összekötve a két bírált területet. Ha a kiragadott szöveghelyek tendenciózusak is, az abban foglaltak kétségkívül jól illusztrálták Pauer mondanivalóját.

A legerősebb és többször megismételt vádpontja azonban a plágium vagy kompiláció volt. Még ha nem is ezt a kifejezést használta, de egyértelműen idegen források kompilálásával és az eredeti gondolatok hiányával vádolta Felmérit.

De ha a munka se nem kiváló, se nem eredeti, sőt még magyar észjárást sem találhatni benne; talán mély gondolatai, magas tudományos értéke igazolja a nagy lármát, a melyet vele ütöttek? Igazságtalanok lennénk, ha nem sietnénk constataálni, hogy a mű épen nem szükölködik mély és tartalmas gondolatok nélkül. A baj csak az, hogy ezek a becses gondolatok nem a Felméri könyve gondolatai, hanem azon idézetekből sugároznak ki, melyeket Felméri egyszerűen csak kiírt és még csak reflexiókkal sem kísért. (Pauer, 1891a, p. 463.)

Egy másik helyen pedig így fogalmazott: „az »esemenyszerű nagy munka« nem egy jól átgondolt és következetesen keresztülvitt rendszeres dolgozat, hanem esetről-esetre kikapott idézetek, és különféle olvasmányokból összeszedett reflexiók conglomeratuma, »természetesen magyar észjárással (!)« »magyar nemzeti szellemben« előadva.” (Pauer, 1891a, p. 462.) Pauer felvetette, hogy a nemzeti neveléssel kapcsolatos részekben is csak külföldi szerzőktől vett idézetek találhatók.

A kétségkívül kemény és gúnyos hangvételű kritika Felmérit válaszra készítette. A szarkasztikus nyelvezettel megírt, személyeskedésektől sem mentes válaszában Felméri kiállt a természettudományokkal kapcsolatos álláspontja mellett.

Főbenjáró hibám, hogy a természettudományoknak csekélyebb értéket és nevelő hatást tulajdonítok, mint az irodalmi és történelmi tanulmányoknak. Ha jól sejtem, ez volt az a botránykő, melybe a természettudomány budapesti koriphaeusai belebotlottak, s kiadták a jelszót, hogy F. könyvét le kell bunkózní, minthogy nem hunyázkodik meg föltétlenül a bálványozott természettudományok előtt. (Felméri, 1891, p. 144.)

Majd néhány bekezdésen keresztül bizonygatta, hogy véleményét számos nemzetközi szaktekintély osztotta a természettudományokkal kapcsolatban, valamint a bölcsészstudományok elsőségét illetően is. Érvelése végén megjegyezte, hogy Magyarországon nincs szólásszabadság a természettudomány tárgyában, és aki azt nem bálványozza, szervezeten meg kell támadni.

Szintén erőteljesen és maró stílusban utasította vissza az eredetiség hiányával kapcsolatos vádakát. Szándékos ferdítéssel – tulajdonképpen hazugsággal – vádolta Pauert, s azt állította, hogy egy konkrét szövegrész, amelyet kifogásolt, igazából Felméri saját gondolatait tartalmazta. Egy másik részlet kapcsán pedig a gyakori hivatkozásokat azzal indokolta, hogy a könyv szakemberek számára készült, a hivatkozások pedig az ő tájékozódásukat segítették.

Szintén csípősen utasította vissza a stílussal kapcsolatos kifogásokat, ez esetben is szándékos ferdítésekkel vádolva Pauert. Azt állította, hogy Pauer szándékosan válogatott és pellengérezett ki neki nem tetsző részeket a könyvből.

Van olyan stílus, mely száraz, mint a Számum szele, de van olyan is, mely élénk, mert benne a szavaknak mintegy kezök és lábok lesz, s úgy képzeljük, hogy mozogni kezdenek. Bírálóm bonczoló késsel lemetszi e mozgó szerveket s aztán a nagy közönség előtt fölmutatva, stentori hangon mégis azt követeli, hogy bennök az élet piros vére keringjen. (Felméri, 1891, p. 147.)

Pauer a vitát lezáró cikkében Felméri válaszában jelentős hiányosságaként említette, hogy az nem reagált a demokráciával kapcsolatos kritikára, valamint, véleménye szerint, kiforgatta a természettudományokkal kapcsolatban megfo-

galmazott kritikákat. Ugyanígy rámutatott, hogy Felméri átfogalmazta a nemzeti nevelésről általa írtakat, és így nem az eredeti kifogásra reagált érdemben, hanem egy elferdített mondatra. Felmérinek a könyv eredetiségét bizonygató eljárását is ízekre szedte, és azt állította, hogy nem mondott igazat a felhasznált források számát illetően.

Ugyanakkor új kritikákat is megfogalmazott, reagálva Felméri arra a vádjára, hogy elferdítette a könyv tartalmát. Több bekezdésben, konkrét példákon keresztül szedte ízekre Felméri könyvének pszichológiai apparátusát. Azt igyekezett bizonyítani, hogy a szerzőnek, noha művét az induktív pedagógia első hazai példájaként pozicionálta, valójában nem volt valódi, tudományos elképzelése az indukciónál.

Szerző nem philosophikus fő – a modern lélektan és pliysiologia alapigazságait nem ismeri – érthető tehát, hogy alkalmazni sem tudja. A minnek ismét az a természetes de sajnálatos következménye, hogy mindenütt, a hol tudománya ezekre az igazságokra vagy elméletekre szorul: alapos tudás hiányában csak üres phrasisokkal dolgozhatik. Vagy oly értelmetlenül és zavartan beszél, hogy ember legyen a ki megérti. (Pauer, 1891b, p. 158.)

A vita a fentiekén kívül még számos kisebb érdekes részletet tartalmazott, ugyanakkor a legfontosabb szakmai kérdések a fentiekben kiemelt módon a természettudományok szerepe, a tudományos stílus és az eredetiség kérdése körül forogtak.

A vita lehetséges indítékai

A vita nyelvezetében és természetében végig nagyon erősen jelen voltak a személyeskedő és egymást sértegető elemek. Pauer elsőre nagyon keményen és gúnyosan írt a könyvről, de még jobbára tartózkodott a Felmérit közvetlenül becsmérő megjegyzésektől. Ezután válasza elején Felméri terelte egyértelműen személyes síkra az ellentétet.

Mi kolozsvári tanárok egészen hozzá kezdünk szokni a budapestiek irántunk való jóindulatához, mert minket valósággal kényeztetnek, s a közmondás szerint „hasábfával kenetetnek”. Időnként egy-egy fölcseperedett hivatalos nagyság neki-neki esik egyik-másik kartársunknak, s azt súgja fülébe, hogy „úgy szeretlek — majd megeszek”. Egész névsorát adhatnám kollégáimnak, kik ebben a szerencsében immár részesültek. (Felméri, 1891, p. 143.)

Majd kifejezetten utalt a közte és Pauer között húzódó személyes ellentétre. „Az Akadémia ez idei nagy jutalmára neveléstudományi kézikönyvemmel pályáztam; de szerencsésen megbuktam azért, mert Pauer úr (...) mint referens,

művemet nem találta jutalomra érdemesnek.” (Felméri, 1891, p. 144.) De vádjaiban nem állt meg itt. Válasza későbbi részében így fogalmazott: „Pauer úr félrevezette az Akadémiát, melynek tagjai közül többen meg is botránkoztak eljárásán s minthogy a szakelőadó véleményét nem szokás az ország színe előtt meghazudtolni: az ülésen hallgattak, de ülés után egyik tag szeme közé vágta Pauer úrnak eljárásán való megbotránkozását. Mikor aztán a bevezetett ügyről szóló tudósítás a hírlapokba belejutott, közülök több szintén kifejezte rosszalását.” (Felméri, 1891, p. 148.) Érvelése szerint Pauert rossz lelkiismerete készítette a sajtóban elkövetett támadásra.

Ezeket a vádakát a viszontválasz utolsó részében is megismételte. Majd tovább mélyítve a személyes vonalat, nem csupán hazugsággal vádolta meg Pauert, hanem szakmaiságát is megkérdőjelezte.

Elég siralmas dolog, hogy Pauer úr lelke a rémes visiótól menekülni nem bír, s talán még inkább dühbe gurul, ha megtudja, hogy az az új és butulni kész Magyarország, mely a neveléstudomány kézikönyvét veszi és olvassa: első sorban hazánk közoktatásügyi minisztere és tanácsosai, aztán a közép- és felső iskolák, képezdek és polgári iskolák tanárai és a néptanítói kar, kiknek bizonytalán több a józan esze és tisztultabb az ízlése, mint a mennyi egynémely nagyképűsködő akadémikusnak a vágott dohánya. Hogy Pauer úr szánalomra méltó lelki állapotától meneküljön, arra egy biztos módot ajánlok. Írjon egy jeles könyvet, mely kétség-kívül tele lesz eredeti gondolatokkal és tapasztalni fogja, hogy az az új Magyarország, melyről most oly lenéző hangon nyilatkozik, rokonszenvének és tiszteletének annyi, sőt több becses jelével fogja elhalmozni, mint a mennyivel engem – érdemetlent – elhalmozott. (Felméri, 1891, p. 148–149.)

Pauer viszontválaszában határozottan tagadta Felméri vádjait. Hivatkozott az Akadémia jegyzőkönyveire, amelyekben világosan látszik, hogy mennyien szavaztak Felméri könyvének jutalomdíja, illetve Felméri levelező tagsága ellen. Hazugságnak nevezte, hogy az egyik tag a szemébe vágta Felmérről kapcsolatos eljárásán való felháborodását. Gúnyosan megjegyezte, hogy „nem én ámtottam el a második osztályt, »ezt a tiszteletre méltó testületet«, hanem Felméri úr ámtítja magát és szeretné elhíttetni a világgal, hogy nagy veresége nem az ő »nagy műve« még nagyobb fogyatkozásainak, de az én fondorlatomnak az eredménye.” (Pauer, 1891b, p. 151.) Ebben a viszontválaszban már Pauer sem maradt adós a személyeskedő megjegyzésekkel. Egy példát kiemelve:

Felméri élelmes ember és e mellett reclam-hős. Nem kímélt se időt, se fáradságot; nem röstelt bókolni, hajlongani és anticliambrirozni; csomag számra írta és íratva az ajánló és kérő leveleket, referádákat, vezérczikkeket, kikönyörögte, hogy műve az összes tanintézeteknek ajánltassék, egyszóval: minden módot fölhasználta műve elterjesztése érdekében : hogyan lehetne tehát azon

csodálkoznom, hogy ilyen „körülmények” között egy könyv „egy félév alatt két kiadást ért”? De legyen róla Felméri úr meggyőződve, hogy ennek az utóbb említett nagy és fáradságos munkának nagyobb érdeme van könyve elterjedésében, mint a könyv belső értékének. (Pauer, 1891b, p. 154.)

Meg kell ugyanakkor jegyezni, elképzelhető, hogy Felméri gyanúja Pauer fellépésével kapcsolatban nem volt alaptalan. A korabeli személyes viszonyok teljes körű feltárása ma már nem lehetséges, és bizonyosan kevesebb információval rendelkezünk Pauer szándékairól, mint Felméri. Két körülmény azonban azt sejteti, hogy Felméri véleményében legalább részigazság lehetett.

Könyvét valóban erősen fontolóra vették az 1891. évi akadémiai nagydíj odaítélésekor. Az Akadémiai Értesítőben megjelent jegyzőkönyv (Sz. n., 1891) szerint ugyanakkor a kijelölt bíráló nagyon negatív bírálatot készített a könyvről. Mivel a megjelent anyag névtelen, nem lehetünk teljesen biztosak a bíráló személyében, azt mégis nagy valószínűséggel valóban Pauerrel azonosíthatjuk. A bírálat szövege ugyanis nagyon jelentős, szó szerinti egyezéseket mutat Pauer első cikkével (Pauer, 1891a).

Néhány példa a mindkét szövegben szó szerint vagy minimális változtatással előforduló azonos szöveghelyekre: „az egész munka úgyszólván idézetekből van mozaikszerűen összerakva” (Pauer, 1891a, p. 460.; Sz. n., 1891, p. 372.); „szerző tüntetően szeret beszélni a magyar nemzeti géniusról” (Pauer, 1891a, p. 460.; Sz. n., 1891, p. 372.).

Vannak olyan mondatok, amelyekben csak egy-egy szó különbséget találhatunk: „Sokat levon a dolgozat tudományos értékéből anyagának az a tárczacikk-szerű feldolgozása, mely keresve-keresi a hangzatos phrasisokat és az erőszakos hasonlatokat sokszor egész az ízléstelenségig” (Sz. n., 1891, p. 372.); „Anyagának ez a tárczacikkyszerű földolgozása, mely keresve keresi a hangzatos szólamokat s az erőszakos hasonlatokat, legtöbb esetben egész az ízléstelenségig.” (Pauer, 1891a, p. 463.); „A míveletlen vagy hivatását elhanyagoló anyát pedig úgy mutatja be, mint aki épúgy nem tud. És ez így megy az egész könyvön végig. Szerzőnk ízlését annyira megrontotta az írás e különös módjában való tetszelgés, hogy még inductióit — s a mi legnagyobb baj: tudományos (?) definitióit is ily módon construálja.” (Sz. n., 1891, p. 373.); ez esetben is csupán a felkiáltó- és kérdőjel elhelyezése jelenti a különbséget. „És ez így megy az egész könyvön végig. Szerzőnk ízlését annyira megrontotta az írás e különös módjában való tetszelgés, hogy meg inductióit (?) és tudományos (!) definitióit is ily módon construálja” (Pauer, 1891a, pp. 464–465.).

A példákat hosszan lehetne még folytatni, de a fenti idézetek is megbízhatóan bizonyítják, hogy az akadémiai bírálat és Pauer kritikája számos elemében lényegében azonos szöveg. Felmérinek abban tehát igaza lehetett, hogy az Aka-

démia berkein belüli elutasításához jelentősen hozzájárulhatott Pauer.

Az ma már nem kideríthető, hogy mi lehetett Pauer ellenszenvének oka. Szerepet játszhattak azonban benne Felméri kolozsvári professzori kinevezésének a kutatás számára eddig nem ismert részletei. A korábban elveszettnek hitt adatok részben rekonstruálhatók Imre Sándor hagyatékából.³

Ez alapján tudható, hogy Pauer pályázott a frissen alapított kolozsvári egyetem bölcsészeti és pedagógiai katedrájára. A pályázók a következők voltak: „Felméri Lajos sárospataki református főtanodai tanár, Tömösváry Gergely Offenbányai plébános, volt tanár és finöveldei igazgató, Pauer Imre praemontroi tanár, a szombathelyi főgymnasiumban, Fazekas József zilahi képezdei rendes tanár, Kovács Antal kolozsvári unitárius főtanodai tanár, Dr. Klamarik János besztercebányai főgymnasiumi igazgató tanár, Dr. Meltzl Hugó bölcsészeti tudor Lipcsében és Indali Péter kolozsvári tanítóképezdei tanár.”⁴

Mint ismert, végül Felméri nyerte el a katedrát. Pauernek erre valószínűleg a katolikus háttere miatt sem lehetett valódi esélye. Természetesen nem állíthatjuk biztosan, hogy itt gyökerezett Pauer ellenszenvé, ugyanakkor ezt kizárni sem lehet.

A vita és a formálódó neveléstudomány

A vita személyeskedő és olykor durva stílusa ellenére sem lehet elvitatni, hogy az a frissen alakuló magyar neveléstudomány alapvető kérdéseit is érintette. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy Pauernek vagy Felmérinek volt igaza saját állításaikkal kapcsolatban, mert lehántva a vita személyeskedő hangnemet, tulajdonképpen két eltérő tudományos paradigma csapott össze.

Az egyik vitakérdés a pedagógia tudományos, leginkább lélektani alapozása volt. A filozófia és a lélektan felől érkező Pauer a modern lélektan alapos és rendszerszintű feldolgozását kérte számon Felmérin. A vita idején a lélektan eredményeinek felhasználása ugyan már nem volt szokatlan a neveléstani munkákban, de még általánossá sem vált, hogy a nevelés gyakorlatát sziszte-

³ A kolozsvári professzori kinevezésekkel kapcsolatos részletes anyagok, jelenlegi tudomásunk szerint, elvesztek. Imre Sándor az 1930-as évek elején tervezte az egyetem történetének megírását. Az egyetem által rendelkezésére bocsátott pénzből az akkor még meglévő eredeti anyagokból számosat lemásoltatott. Ezek a másolatok jelenleg a Ráday Levéltárban lévő Imre Sándor-hagyatékban találhatóak. Az anyagra Vajda Tamás, az SZTE Levéltárának vezetője hívta fel a figyelmemet, illetve rendelkezésemre bocsátotta a digitális másolatokat, amiért hálás köszönettel tartozom.

⁴ RL C/39 40. doboz A kolozsvári egyetemi tanszékekért pályázók. Bölcsészeti kar.

matikus pszichológiai alapokra kell építeni. A vita e tekintetben nem a lélektani alapozás szükségessége, hanem annak mélysége és szakmaisága körül zajlott.

A másik lényeges kérdése a vitának a természettudományoknak a nevelésben betöltött szerepe volt. Bár Pauer a demokrácia és a természettudományok hasznának együttes megkérdőjelezését is felrója Felmérinek, az igazi vita ketten között az utóbbiról bontakozott ki. Felméri a természettudományokat nem hanyagolta ugyan el, de egyértelműen nagyobb hasznot és jelentőséget tulajdonított a bölcsészeti és irodalmi tanulmányoknak. Ugyanakkor Pauer ez esetben is a tartalom pontatlanságát és tudománytalanságát kérte számon. Nem látszik igaznak Felméri azon állítása, hogy a támadás mögött a véleményszabadság korlátozása, a természettudományok nem bálványozása állna.

A harmadik lényeges pont a könyv stílusa volt. A személyeskedő és a személyes ízlést is többször felemlegető ellentét mögött valójában a tudományos publikációk kívánatos stílusával kapcsolatos eltérő, még kiforratlan álláspontok húzódtak meg. Felméri a stílus szemléletes elevenése mellett érvelt, míg Pauer a nem szabatos és éppen ezért értelemzavaró nyelvhasználatot kérte számon. Bár Pauer kétségkívül tendenciózusan válogatott, az általa felvetett példák valóban értelemzavaró szöveghelyek. Felméri azzal védekezett, hogy mások szöveghelyeiből válogatva bizonygatta, hogy az általa használt stílus elterjedt. Ez a vitapont abba a folyamatba enged bepillantást, amelynek során a pedagógia szaknyelve formálódott, kialakította saját terminológiáját, és eltávolodott az irodalmi nyelvhasználatától.

A negyedik érdemi vitapont az eredetiség kérdése körül bontakozott ki. Pauer egyik kritikája ugyanis az volt, hogy Felméri könyve alig tartalmaz eredeti elemet, az tulajdonképpen kompiláció. Ahogy láttuk, állítása szerint a könyv tulajdonképpen reflexiók nélkül egymás után gyűjtött idézetek és átvett gondolatok gyűjteménye. Azt ugyan Pauer sem tagadja, hogy Felméri jobbára megjelöli a forrásait, de mégis az az elvárás fogalmazódik meg az írásokban, hogy a tudományos munkának önálló szellemi alkotásnak kell lennie. A pedagógia mint tudományterület korai történetében gyakori volt a külföldi munkák átdolgozása és hazai viszonyokra igazításra. Az önálló tudománnyá válás azonban megkívánta az idézésekkel, az átvételekkel és átdolgozással kapcsolatos elvárások szigorúbbá válását.

A tanulmány célja nem az, hogy igazságot tegyen a Pauer és Felméri közötti vitában. Érdemes azonban megjegyezni, hogy eltekintve a személyeskedő rétegtől, a vita dinamikájában Pauer képviselte a modernebb neveléstudomány álláspontját.

Epilógus

A történet azonban nem lenne teljes egy meglehetősen ironikus fordulat nélkül. Az akadémiai nagydíj oda nem ítélése és a Budapesti Szemle hasábjain folyó vita felkeltette egy másik szerző figyelmét is. Figyelmével így Pauerre irányulva alaposan áttanulmányozta annak munkáit, és kiterjedt plágiumra bukkant. A Plagiosippus álnéven publikáló szerző két kis kötetben vette számba Pauer Imre plágiumainak bizonyítékait. Vagyis a Felmérit kompilációval, gyakorlatilag plágiummal bíráló Pauer körül robbant ki a magyar filozófiatörténet mindmáig legnagyobb plágiumbotránya (Percz, 2003; Mészáros, 2014; Varga, 2022).

A közvélemény hamar kiderítette, hogy a Plagiosippus álnév a magyar pedagógiatörténetből jól ismert Kármán Mórt takarta (Kármán, 1892a, 1892b).

Levéltári források

Ráday Levéltár (RL), C/39. Imre Sándor (1877–1945) iratai, 40. doboz A kolozsvári egyetem felállítására vonatkozó iratok (zömmel gépelt) másolatai az Országos Levéltárból 1868–1872, A kolozsvári egyetemi tanszékekért pályázók. Bölcsészeti kar.

Irodalom

- Felméri L. (1890): *A neveléstudomány kézikönyve*. Eggenberger, Budapest.
- Felméri L. (1891): Válasz «Felméri és az új Magyarország» című cikkre. *Budapesti Szemle*, **67**. 175. p. 143–149.
- Gausz I. & Toth Sz. & és Vajda T. (2022): *A kolozsvári egyetem alapításának forrásai és sajtóvisszhangja (1868-1872)*. Iskola Alapítvány, Kolozsvár.
- Kármán M. (1892a): *Egy tudós Koryphaeus. Élet után ismerteti és tudós köreinknek, Akadémiának, egyetemnek figyelmébe ajánlja Plagiosippus*. Révai Leo, Budapest.
- Kármán M. (1892b): *A tudós Koryphaeus válaszában igazságot szolgáltat Plagiosippus*. Révai Leo, Budapest.
- Mészáros A. (2014): „Kényes és kínos eredetiségi kérdés”, avagy plágium a 19. századi magyar filozófia-tankönyvekben. In: Laczkó Sándor (szerk.): *A hazugság*. Státus Könyvkiadó, Szeged. p. 159–172.
- Németh A. & Pukánszky B. (1997): Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetében. *Magyar Pedagógia*, **97**. 3–4. p. 303–317.

- Nóbik A. (2023): Felméri Lajos szerepe a magyar pedagógiai gondolkodás történetében. Lehetséges megközelítések egy életműhöz. In: Toth Sz. (szerk.): *Hagyomány és kiválóság: 150 éves magyar egyetemi oktatás Kolozsváron*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, p. 183–202.
- Pauer I. (1891a): Felméri és az új Magyarország. *Budapesti Szemle*, **66**. 174., p. 458–467.
- Pauer I. (1891b): Válasz a «Válasz»-ra. *Budapesti Szemle*, **67**. 175., p. 149–160.
- Perecz L. (2003): Túl az iskolafilozófián. A Pauer–Kármán-vitáról. In: Mészáros András (szerk.): *Iskolai filozófia Magyarországon a XVI.-XIX. században*. Kalligram, Pozsony, p. 145–152.
- Pukánszky B. (1999): „Utazás a szobában”. Gyermeüket tanító apák a XIX. században. *Magyar Pedagógia*, **99**. 1. p. 97–106.
- Pukánszky B. (2002): Gyermeüket tanító apák. Az apaszerep a 19. század pedagógiai irodalmában. *Iskolakultúra*, **12**. 3. p. 5–15.
- Sz. n. (1891): Jelentés az akadémiai nagyjutalom- és a Marczibányi mellékjutalomról. *Akadémiai Értesítő*, **2**. 6. p. 370–375.
- Vajda T. (2022): A tanárképzés és a gyakorlóiskola története. In: Marjanucz L. & Antal T. & és Vajda T. (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged. p. 493–528.
- Varga P. A. (2022): Plágiumvadás, sajtóbotrányok és zárt ülések. Nyolc nap (1892. április 6–13) a magyar filozófia történetéből (Pauer Imre tündöklésének megingása) – valamint néhány módszertani tanulság a mai filozófiatörténet-író számára. In: Mészáros A. & Mester B. (szerk.): *A magyar filozófia történetírása*. Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, Budapest. p. 140–187.